

KAREL HVÍŽĎALA   JIŘÍ PŘIBÁŇ

O ČESKÉ STÁTNOSTI A IDENTITĚ
883 —————> 1918 —————> 2018

Hledání dějin

KAROLINUM

Hledání dějin

O české státnosti a identitě

Karel Hvizďala

Jiří Přibáň

Recenzovali:

Pavel Kolář (European University Institute, Fiesole)

Jan Kuklík (Univerzita Karlova, Praha)

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz

Obálka, typografie a sazba Clara Istlerová

Fotografie autorů Petr Balajka a Jan Malý ml.

Redakce Josef Táborský

Na obálce: Praotci Čech a Lech, vyobrazení

z Budyšínského rukopisu Kosmovy kroniky

(Knihovna Národního muzea, VIII F 69, 1r)

© Karel Hvizďala, 2018

© Jiří Přibáň, 2018

Typography © Clara Istlerová, 2018

© Univerzita Karlova, 2018

ISBN 978-80-246-4047-1

ISBN 978-80-246-4103-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Vyobrazení Poslední večeře Páně a Mytí nohou z Vyšehradského kodexu,
11. století (Národní knihovna ČR, XIV A 13, 38v) >

PANEM SŪIFICAT XPC QVO SECUNDO PASCAT;

ABLUIT EXTERIUS SORBES QUI COR LAVAT INTVS

OBSAH

Prolog /11

Historie a národní identita /13

Vznik národů a nacionalismu /35

Právo bez státu a státní právo aneb od středověku k modernitě /57

Novověk, státní suverenity a národ /83

Národ, kultura a dějiny /109

Národní obrození a právo na sebeurčení /129

Kulturní idealismus a politický realismus /149

Republika vzdělaných občanů aneb Masarykův pokus
o střeoevropskou utopii /171

Intelektuálové a politika /189

O dvou totalitách /213

Od rozpadu státu k rozpadu režimu /235

Hledejme tedy jako ti, kdo chtějí nalézt, a nalézejme jako ti,
kdo chtějí hledat.

SV. AUGUSTIN

Smysl historie jako vědy je v obohacování a rozšiřování lidského vědomí.

ZDENĚK KALISTA

Prolog

Stále častěji slyšíme, že žijeme v době kulturního zlomu. Ten je způsoben globalizací a internetem, který lidem vnucuje představu, že nejdůležitější je rychlost a stručná sdělení, čímž se vytrácí kontext. My jsme se v této knize vydali opačným směrem: kontext se snažíme rozšířit teritoriálně i časově. U příležitosti 100. výročí naší republiky jsme se soustředili na uzlové body naší historie od 9. do 21. století. To nám umožnilo nahlédnout do minulosti a ptát se, proč a jak jsme v různých dobách vnímali a chápali naše dějiny a co to znamená pro naši přítomnost i budoucnost. S tímto hledáním je spojena i snaha zbavit se redukce dějin na projekční plátno našich frustrací.

Zvolili jsme formu dialogu mezi novinářem-zvědavcem z Prahy a právním filosofem z velšského Cardiffu, ve kterém se snažíme vrátit do veřejného prostoru otázky, které se většinou řeší jen na akademické půdě nebo kterým se vyhýbáme.

Za cenné rady a připomínky k rukopisu děkujeme komparativnímu historikovi Pavlu Kolářovi z Evropského univerzitního institutu v italské Florencii a Janu Kuklíkovi, právnímu historikovi a děkanovi Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Za popud k napsání této knihy děkujeme řediteli Nakladatelství Karolinum Petru Valo a jeho zástupcům Martinu Janečkovi a Milanu Šustovi.

K. H. a J. P., 2018

Text Dekret Břetislavových v Budyšínském rukopisu
Kosmovy kroniky, přelom 12. a 13. století
(Knihovna Národního muzea, VIII F 69, 31r) >

die att ista duci. & ei comitib;. Lit' decelis adit qd' petiti.
 si nrepetitis mala qb;. adrenunciastis i' fronte baptisma
 tis. Hoc mane' cu' p'su' inotesceret duci. & ei comitib;. mox
 exiunt. irrantes eccliam sc'e Marie. ante sepulbru' sci
 Adalbr'i. hui' p'stati. diu fusa comuni oratione. surgit
 dux. & stans in ab'ne. hac rapt' silencia uoce. Vultis p'ua
 ricaciones uras em'dare. & ap'ius opib;. resipiscere. At illi
 obortis clamant clamant' cula'omus. Emendare parati
 sum' q'cquid i' se me di' patres n'ri. nos p'uaricati sum'.
 & ap'ius ope animo cessare. T'c dux exten dens manu' sua
 sup' sacra' tum'ua. sic orsus e' adpli' tum'ua. Extendite
 fr's. simul uras. ad d'ni dextras. & ad meos attendite
 sermones. q's uolo ut ur' fidi sac'mto osirnetis. Vrgo hoc
 meu' p'xim' & p'mu' sit decretu' ut ura conubia q' acten'
 habuistis ut lupanaria. & ceu brutas animalib;. comunia.
 An' iuxta canonu' scita. sint legitima. sint p'uarata. sint
 isolubilia. ita du' taxat. ut una ur' conuge. & cu'x uiro
 uno stenti uiuant. Si aut' diuix uru' aut ur' conuge
 spreuerit. & trixa iter eos usq;. addisidui esse fuerit. q'
 ex eis impore' copula legitime celebrata' redire noluerit.
 nolo ut sed'm ritu' n're fr'e. hui' rei uolunt' iseruitute
 redigat'. s; poei n'ri imutabiles decreta pangaria. q'lis cu'q;
 sit p'sona. redigat' iungaria. & nequa liceat ut p'cio se
 reclimat. aut inbane tra' redat. neuri' itagio oucule.
 totu' xpi serpat p' ouile. Seuer' ep'e dix'. Qui cu'q;. alit' fe
 cert' anathema sit. eade' sententia sint plectede uirgi
 nes. iudug. & adult'e. que' nom' bonu' amississe. & pudore
 corrupisse. ac p'sortu' ocepisse. dinoscunt'. Na' cu' libum
 nubendi habeant. arbitu'. cur committunt' adult'iu'. & cept'

hinc. For. q' p' flos
 affecit. cui a long'
 fuit. vult. p' flos

De p'na. q' dicitur
 p'na. q' dicitur
 p'na. q' dicitur

p'na. q' dicitur
 p'na. q' dicitur

p'na. q' dicitur
 p'na. q' dicitur
 p'na. q' dicitur

de p'na. q' dicitur

Historie a národní identita

Karel Hvižďala: Československo jako samostatný stát bylo vyhlášeno před sto lety, 28. října 1918, ale za celou tu dobu bylo skutečně samostatné jen dvě období: od založení do roku 1938 a po roce 1989. Koncem roku 1992 se rozpadlo na dva samostatné státy. Chceme-li se zabývat historií české státnosti a české identity, asi bychom měli začít naši debatu pohledem na vznik prvních doložených počátků českého středověkého státu, které klademe do 9. století, tedy křtem knížete Bořivoje. Jsem přesvědčen o tom, že věci, na které žehráme, mají hodně staré kořeny. Mohou za to víc dějinné události a fakta, nebo jejich interpretace v příbězích, kterým říkáme historie?

Jiří Příbáň: Národní identita, její historické počátky a politická samostatnost – každé z těchto témat by vydalo na několik svazkovou knihu. A každý z těchto svazků by mohl vyvolat bezpočet vášnivých polemik. Například nacionalismus lze celkem jedno-

duše definovat jako ideologii požadující shodu etnických a politických hranic a legitimizující moc principem suverenity lidu, v němž vládci tvoří se zbytkem společnosti nedílnou národní jednotu. Všimněme si však, kolik politických a kulturních ideálů i sporů se za touto definicí skrývá a jak se projevovala v dějinách jednotlivých národů. Historie, včetně té národní, to jsou potom především vyprávění a příběhy, tj. story o minulosti. Jejich prostřednictvím si sdělujeme vše, co v našich dějinách považujeme za důležité a v čem spatřujeme jejich smysl. Mám rád puristicky vytvořené slovo *dějepis*, kterým si překládáme do češtiny pojem *historia*. Ten pochází z řečtiny, kde původně znamenal obecnou schopnost poznávat na základě vyprávění to, čemu se člověk učí. *Histor* bylo obecné označení pro vzdělance nebo odborníka. V českém *dějepis*u se zrcadlí právě tato původní vnitřní dynamika, ve které úkolem historika je zapisovat minulé děje, ale přitom se očekává, že již tento popis je sám o sobě děním a náleží tedy dějinám, z nichž se má člověk učit a poučit. Na rozdíl od latinsky zneutralizované *historie* nám tak český *dějepis* stále připomíná, že každé historické vyprávění je seberefrenční, tj. že se nakonec vždy vrací k sobě samému jako součásti dějin, jejich vyprávění a moudrosti, která se k nim váže. Historie je proces zpřítomňování dějin, v němž minulé události získávají význam a smysl pro současné generace. Pokud jde o národní dějiny, tak jsou navíc plné existenciálních otázek jako „Kdo jsme? Odkud přicházíme? Kam směřujeme?“, které jsou sice zásadní, ale o to nebezpečnější, protože zároveň vyvolávají iluzi, že národy jsou něčím výjimečné a vyvolené k historickým úkolům lidstva a že tu byly odjakživa jako nějaké přirozené skupiny lidí, jejichž nárok na vlastní existenci má přednost před každým jiným právem jednotlivce nebo skupiny i kteréhokoli jiného národa. Zrovna tak dějiny často vytvářejí iluzi, že stát je jakási věčná politická instituce, ve které národ nalézá a potvrzuje svou vlastní existenci a identitu. Ve skutečnosti je stát produktem novověké politiky a národ je imaginární společenství vytvořené politickými ro-

mantiky v moderní průmyslové době. Kdyby měl každý národ uplatnit bezvýhradní právo na sebeurčení ve vlastním státě, nastal by totální politický chaos a anarchie v globálním měřítku.

Jistě, na to zapomínáme, že dnešní národy jsou produktem 19. století, ale jak vidíme u nás a v okolních zemích, politici naopak čím dál častěji hovoří o národě, národních zájmech a národní suverenitě, jako kdyby se jednalo o cosi věčného, co existuje od nepaměti. Jaké jsou šance se z této pasti dostat?

Abychom porozuměli historickým procesům formování státu a zrodu moderních národů organizujících se politicky do států národních, musíme se oprostit od velkých ideologií a zavedených doktrín a namísto toho studovat konkrétní jazyk a slovníky, jakými společnost popisuje své vlastní dějiny. Namísto obecných schémat a abstraktních pojmů je třeba obrátit pozornost ke konkrétní řeči a zvláštním formám moci, které se k ní vážou. Slova jsou zbraně a dějiny nabízejí bezpočet příkladů, jak se z historických vyprávění stávají válečná pole. Moderní dějiny národních států výmluvně dokumentují tuto schopnost historie tvořit mýty a jejich jménem vyvolávat války a mobilizovat celé populace. Právě proto je třeba oprostit se od hledání nějakého objektivního rozumu v běhu dějin nebo světového ducha humanismu naplňujícího se v civilizačním procesu lidstva a dalších svěracích kazajek, jakými se filosofie snaží porozumět lidským dějinám. Představa, že objevíme v dějinách nějaký transcendentální princip ve formě pokroku, svobody, rozumu nebo humanity, je neudržitelná. Namísto spekulativní filosofie dějin, jak ji znali například v 19. století národní buditelé nebo revoluční marxisté, je třeba zabývat se spíš určitými dějinnými situacemi a obdobími, které lze považovat za významné uzly, v nichž se splétají rozmanité vztahy mezi strukturou společnosti a její sémantikou. Jinými slovy, jde o to, porozumět procesům, jak společnost současně organizuje i popisuje sebe samu. Všimněme si například, jak

moderní západní společnosti popisují své struktury v krystalicky čistých pojmech, jako je například stát, národ nebo suverenita, a současně je naplňují stejně čistými ideály, jako je volnost, rovnost a bratrství. Naším úkolem je rozkrýt za tímto „čistým“ popisem „špinavý“ a spletitý svět ekonomických, mocenských, pedagogických, morálních nebo právních struktur a nejrozmanitějších technologií moci. Tento rozdíl mezi „čistými“ a „špinavými“ dějinami přitom nelze chápat v nějakém morálním nebo filosofickém slova smyslu, tj. že bychom mohli odkrýt nějakou pravou podstatu dějin a přijít na kloub tomu, jak fungují a kam směřují. Takový moralismus by byl zrovna tak nemístný jako kterákoli spekulativní filosofie dějin. Jde však o to, abychom ve zdánlivě „čistých“ strukturách a pojmech, jakými popisujeme naše dějiny, dokázali rozkrýt i dobově „špinavé“ řeči a slovníky. Jde o to pochopit, jak se i za zdánlivě jasnými a obecnými pojmy dějin moderní společnosti a politiky vždy skrývají konkrétní zápas s nejasnými konturami a historicky nahodilými procesy a důsledky.

Jenže takové úvahy jsou moc složité, politici i média se jich bojí, aby neodradili voliče a čtenáře či posluchače, a tím se otevírá obrovský prostor pro mocichtivé populisty a lháře, kteří mají na všechny problémy předem připravené jednoduché odpovědi. Tomuto posunu a rozkladu pomohl internet, který marginalizoval argument záplavou emocionálně nabitých jednoduchých sdělení, místo kolektivu vytváří konktiv...

Paradox moderní společnosti spočívá v tom, že její život mnohem víc ovlivňují budoucí očekávání než minulé zkušenosti a tradice, a přesto v ní stále roste poptávka po historických příbězích včetně jejich morálního významu. Společenská převaha očekávání nad zkušeností tak současně zvyšuje i specifické očekávání, že historie dokáže odpovědět na otázky kladené přítomností. Dokonce i ona slavná teze o konci dějin, se kterou přišel rusko-fran-

couzský filosof Alexandre Kojève a kterou americký politolog Francis Fukuyama převyprávěl po roce 1989 jako historické vítězství liberální demokracie, není nic jiného než pokus odvyprávět definitivní smysl lidských dějin. Fukuyamovu tezi sice z ideologických pozic kritizovala levice i pravice, ale myslím, že její problematičnost spočívá především v tom, že se, Popperovými slovy, jedná jen o další příklad oné „bídy historicismu“. Nicméně, řekneme-li, že v dějinách se neskrývají metafyzické nebo dialektické zákony, neznamena to ještě, že by pro nás neměly žádný smysl. Právě naopak, historická vyprávění si uchovávají důležitost i v naší posttradiční době orientované na budoucí očekávání. Současně je však patrné, že tato vyprávění nemohou být zárukou platnosti nějaké společenské smlouvy a všeobecného konsensu. Nestalo se tedy z historie jen společenské hobby, takže to množství knih, časopisů a dalších periodik věnovaných dějinám ve skutečnosti paradoxně dokumentuje nástup doby posthistorické? Lze se vůbec ptát na smysl dějin, když učitelé i jejich žáci v každé další generaci přikládají historickému vědění tak malý význam? Co vůbec očekáváme od výuky „dějepisu“?

Nejsem si jistý, jestli to není moc velké zjednodušení...

Vaši obavu zcela chápu, protože v dnešní historické vědě i sociologii a filosofii dějin se objevují i extrémní názory popírající dějiny jako takové. Zcela správná a nutná kritika někdejšího sociálně darwinistického nebo marxistického pojetí dějin jako lineárního času, do kterého je zapouzdřený objektivní zákon pokroku lidstva a nadřazenost moderní doby nad všemi minulými zkušenostmi a tradicemi, se dnes leckdy zvrátila v nihilistické tvrzení, podle kterého každé historické vyprávění je jen formou kulturní hegemonie a elitářství, etnocentrické nadřazenosti nebo politické ideologie a mocenského útlaku. To se týká obzvláště národních dějin, kdy původní romantické zbožnění národů vystřídala stejně vášnivá nenávisť ke každému projevu národní kultury.

Fanatický nacionalismus jako kdyby vystřídal stejně fanatický boj proti všemu, co má něco společného s národem jako sociální skupinou a jeho sounáležitostí. Samozřejmě že historici se podíleli na formování kolektivních pamětí moderních národů i jejich mýtů, ale to neznamená, že by historie byla „jen“ služkou politických vůdců a elitářských zájmů. A už vůbec to neznamená, že bychom mohli tvrdit, že národy, protože jde o „imaginární“, tedy „vymyšlená“ společenství zformovaná v moderní době, jsou jen hříčkou a výsledkem těchto zájmů. Imaginárnost národů rozhodně neznamená, že by tato společenství reálně neexistovala a mohli bychom je ignorovat coby výplod jakéhosi „falešného“ vědomí. Sociologické označení „imaginární společenství“, kam lze kromě národa řadit například i náboženská společenství nebo ekonomické třídy, rozhodně neznamená, že by taková společenství neexistovala nebo byla založená na ideologických lžích. Pouze se jím označují velké společenské skupiny, které jedinec nikdy v životě nemůže spatřit v celku, ale přesto si je může velmi dobře představit prostřednictvím různých symbolů a být s nimi spojen silným poutem a sdílet s ostatními jednu kolektivní identitu. To, co si představujeme a co je tedy imaginární, je současně velmi reálné a podstatným způsobem ovlivňuje náš společenský život. Musíme si uvědomit, že sama společnost je takové imaginární společenství, a přesto zcela reálně každodenně vnímáme její existenci. Zrovna tak musíme přistupovat i k národům a jejich dějinám a také k jejich zcela konkrétním formám sociální organizace a života, kam kromě národního hospodářství nebo umění patří i stát. Dnes možná leckdo považuje tento názor za samozřejmost, ale ještě v první polovině 20. století mnozí historici, sociologové a etnologové běžně vycházeli z naturalistické představy, podle které společenské a kulturní rozdíly mezi různými etniky a národy byly důsledkem biologických rozdílů a zděděných charakteristik daných společným biologickým, tj. rasovým původem. Když tehdy německý sociolog Max Weber tvrdil, že etnické skupiny jsou ve

skutečnosti umělé sociální výtvoř, tj. že nejsou „natürlich“, ale „künstlich“, a že jsou založené na subjektivním přesvědčení o sdíleném společenství a jeho osudu, rozhodně se nejednalo o většinový názor. Navíc Weber tvrdil, že to není přesvědčení, co vytváří společenství, ale naopak že společenství si vytváří svůj vlastní systém přesvědčení. Současně tvrdil, že vytváření takového společenství, jakým je i národ, vždy vede snaha monopolizovat v něm moc a též zajistit status. Řekneme-li tedy národ, musíme se ptát ne po jeho přirozených základech, ale naopak po sociálně utvářené mocenské konstelaci a privilegiích v jeho politické organizaci.

Proto jsme si vymysleli československý národ, abychom mohli vyhlásit stát. Lze ale potom hovořit skutečně o historii jako o vědecké disciplíně? Není i ona do značné míry jen konstrukce, tedy výmysl, jak se o tom čím dál tím víc diskutuje?

Někteří historici skutečně vedou zarputilý boj proti vlastní vědecké disciplíně, kterou označují za vědu ve službách politické moci a její ideologie, jejímž nejhorším příkladem je nacionalismus ospravedlňující represivní politiku národních států i imperiálních velmocí. Například kontroverzní izraelský historik Shlomo Sand nedávno v knize *Soumrak historie* označil historii za vědu, která vždy sloužila národnímu státu a jeho zájmům, a historiky za „kněží tohoto oficiálního kultu“, jejichž funkcí je formovat národní identitu a udržovat kolektivní paměť v různých formách, a to od školní výuky dějepisu přes muzeální expozice až po nejrůznější akademické instituce a historické ústavy.

Takové eseje najdeme i u nás...

Tento příkrý odsudek historie a historiků není jen ukázkou historického relativismu, ale spíš zvláštní formy intelektuální redukce a morální zaslepenosti, která za každým textem vidí pouze mocenský a ideologický kontext a zcela přehlíží, že například

národní dějiny se dnes typicky studují v globálním kontextu, v němž národní politické zájmy představují jen jednu z mnoha proměnných. Zrovna tak vztah mezi historií a státní mocí není jen služebný, ale zrovna tak i kritický a například studium policejních nebo ministerských statistik ještě neznamená, že dotyčný historik nebo sociolog automaticky přebírá i oficiální interpretaci těchto údajů. Historické i sociální vědy mají své vlastní metody, které ani zdaleka nejsou jen „mýtotvorné“, ale zrovna tak kritické a především nezávislé. Ti, kdo se staví do role „božitele mýtů“, tak paradoxně současně tvrdí, že historie neexistuje, ale přitom sami vytvářejí kánon kritické historické vědy, která definuje, jak se má o dějinách psát. Například zmiňovaný Sandův závěr, že vzestup a pád moderní historie se váže k národnímu státu, zcela ignoruje nejen dlouhou řadu historických studií, které se dějinami národního státu vůbec nezabývají, ale i vnitřní spory a konflikty uvnitř historické vědy, které jen potvrzují její relativní nezávislost na primárně politickém vytváření národních památníků, kultů i mýtů. Historie tedy není jen legitimizace mýtů národního státu, stejně jako národní stát není jen zvrácená instituce masového vyvražďování a etnických čistek. Takový intelektuální nihilismus maskovaný jako pseudoromantický morální úkol božitele mýtů je třeba odmítnout zrovna tak jako každou sebeštedrnost v národních dějinách a glorifikaci národů jako jediné historicky přirozené skupiny naplňující absolutní smysl vlastní existence ve státní organizaci. Vytěšňování národní identity ve jménu univerzálních ideálů je jen jiná forma téhož fanatismu, který kdysi vyvolával nacionální nenávisť, zatímco dnes patří ta samá nenávisť všem, kdo si povinně neordinují hrůzu z národa a nepovažují národní stát za zdroj veškerého politického zla. Vyhnout se těmto fanatismům a zjednodušením vyžaduje i dnes značnou míru intelektuální rozvahy a občanské odvahy.

Moje generace dozrávala v padesátých letech minulého století, a aniž jsme si říkali, jak je historie důležitá, dost systematicky